

ASPECTE FONETICE DIALECTALE ÎN TRADUCERILE MUNTENEȘTI LAICE DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA (I)

DE

EUGENIA DIMA

Pe la începutul secolului al XVIII-lea s-a ivit necesitatea traducerii sistematice a cărților bisericești de slujbă. Această acțiune, inițiată de mitropolitul Teodosie Veștemeanu și sprijinită în bună parte de episcopii Mitrofan al Buzăului și Antim Ivireanul de la Râmnic, a fost continuată de episcopii rîmnicești Damaschin, Chesarie și Filaret. Rolul preponderent în tipărirea cărților românești îi revine tipografiei de la Râmnic. Aceasta „se înfățișează ca un centru ce a lucrat cu precădere în secolul XVIII cu o mare forță de iradiere și cu o putere de atracție exercitată asupra tuturor celor trei țări românești”¹. Scrise de munteni, cărțile traduse și difuzate în toate provinciile aveau un aspect munteneș, iar tipografiile de la Blaj și Iași, care le-au retipărit după 1750, au respectat, de obicei, originalul.

Studierea traducerilor muntenești laice din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, deci în plină epocă de tranziție de la vechea limbă literară la limba modernă, ne-a oferit un material lingvistic deosebit de interesant, atât prin pătrunderea masivă a elementelor neologice, cât și prin absorbirea elementelor populare. În traducerile laice, tot mai numeroase, ca urmare a influenței limbii vorbite asupra limbii literare, se produce o desprindere treptată de tiparele cărților religioase și o micșorare a diferențelor dintre limba de cultură și cea populară.

Această situație este reflectată în traducerile pe care le-am parcurs, în număr de 23, totalizînd aproximativ 6 000 de pagini în manuscris și 300 de pagini text tipărit, din perioada cuprinsă între anii 1749—1820².

---

¹ Alexandru Dușu, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII*, București, 1968, p. 123.

² Am avut în vedere și traducerea din Fontenelle (abreviată FC), făcută de Răducanu Grecianu pe la 1820, deoarece am considerat că acesta aparține secolului al XVIII-lea, în care traducătorul s-a format din punct de vedere cultural și lingvistic, el fiind născut în anul 1786. Date biografice despre Răducanu Grecianu oferă George D. Florescu, *Din vechiul București. Biserici, curți boierești și hanuri după două planuri inedite de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*, București, 1935, p. 131. La sfîrșitul acestui articol prezentăm, în ordine alfabetică, lista textelor analizate și siglele pe care le vom utiliza pe parcursul lucrării.

Studiile filologice întreprinse pînă acum ne-au condus la o delimitare precisă a textelor traduse de munteni, localizarea fiindu-ne înlesnită de faptul că cei mai mulți traducători sînt mari boieri aparținînd unor familii vechi din Țara Românească: Matei Fărcășanu, Costandin Cocorăscu, Ienăchiță și Alecu Văcărescu, Ioan Cantacuzino, Iordache Slătineanu, Răducanu Grecianu. Ni se pare important de relevat faptul că un mare număr de pagini reprezintă autografe ale traducătorilor mai sus amintiți, ceea ce constituie o garanție în privința autenticității lingvistice, știindu-se că în cazul unei copii se poate schimba limba originalului, introducîndu-se particularități proprii limbii copistului, care poate aparține unei alte arii dialectale. Realizată la un mare interval de timp față de original, copia se poate depărta de trăsăturile lingvistice caracteristice momentului în care acesta a fost scris³. În acest sens, precizăm că unele copii manuscrise studiate de noi aparțin unor copişti cunoscuți a căror origine muntenească este neîndoielnică (Rafail de la Hurez, Ioan Bărbătescu, Ioniță Șoimescu), iar distanța în timp dintre efectuarea traducerii și copiere este relativ mică. În afara acestora, rămîn puține lucrări cărora nu li se cunoaște încă numele traducătorului sau al copistului, dar care, datorită unui mare număr de trăsături lingvistice specifice, pot fi localizate cu certitudine în sudul țării. Din considerente metodologice, am limitat cercetarea traducerilor la Țara Românească, deși împărțirea politico-administrativă nu coincide cu limitele principalelor unități dialectale.

Rezultatele studiilor filologice care au determinat includerea traducerilor menționate în obiectivul cercetării noastre au fost confirmate de numărul mare de trăsături dialectale specifice graiului muntenesc. Dintre acestea menționăm: apariția diftongilor *-î-*, *-ei-*, *ă-*, *oi-*, *ai-*, prin anticiparea elementului palatal *i*, în *oichi*, *păreiche*, *roichie*, *străichini*, *ureichie*, *veiche* etc., trecerea diftongului *oa* la *e* în *picere*, proteza lui *h* în *halai*, *hare*, *horopsit*, *hrăpi*, afereza lui *h* în *ambarile*, *să olărăscă*, *aide*, *aideș*, *ute*; *după* „de pe”; identitatea formelor verbale de indicativ prezent pers. a III-a sg. și pl.; lexeme ca *cimțir*, *ginere* „mire”, *noroi*, *nădușeală*, *porumbel*, *varză*, *zăpadă* etc.

Față de numărul relativ redus al regionalismelor din cărțile religioase, traducătorii laici, vorbitori ai graiurilor, utilizează într-un număr mult mai mare fapte de limbă specifice ariilor lingvistice cărora le aparțin.

În afara elementelor dialectale amintite, există, în traducerile cercetate, numeroase alte trăsături care pot fi apreciate drept caracteristice mai ales subdialectului muntenesc din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, unele reprezentînd inovații în vechea limbă literară.

Deoarece în numeroase lucrări de istorie a limbii române literare se întîlnesc aprecieri contradictorii în legătură cu distribuția unor fonetisme, ne propunem să discutăm unele fenomene fonetice în lumina datelor oferite de materialul pe care l-am studiat. Pentru a aprecia cît mai corect originea și cronologia unui fonetism pătruns în limba literară, credem că trebuie pornit, în primul rînd, de la studierea istoriei limbii române, de la cercetarea evoluției graiurilor dacoromâne. G. Ivănescu, în *Istoria limbii române*, analizează despărțirea limbii române în dialecte și deplasările de populație care au dus la transplantarea unor fenomene specifice noilor veniți în ariile unor dia-

³ Vezi Ion Gheție, Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 51—57.

lecte mai vechi. Fenomenul, numit de autor „amestecul dialectelor“, reprezintă efectul lingvistic al acestor deplasări de populație românească, începute de prin secolul al XIV-lea, și care s-au continuat în Moldova și Țara Românească pînă aproape de zilele noastre⁴. De aici rezultă relativa unitate dialectală a limbii române, reflectată și în limba literară.

De aceste fapte de natură istorică, precum și de analiza configurației dialectale a limbii într-o anumită epocă trebuie să se țină seama în studiul particularităților lingvistice ale limbii literare ca și în localizarea unor texte vechi. De asemenea, rămîne importantă și raportarea la stadiul actual al evoluției unor fonetisme⁵.

În lucrarea noastră vom avea în vedere atît transformările apărute ca urmare a acțiunii unor legi fonetice într-o arie mai largă, cît și schimbările mai slab conturate, petrecute în anumite cuvinte. Precizăm însă că nu am luat în considerare faptele fonetice cu un număr redus de ocurențe, ci le-am selectat numai pe acelea care apar la mai mulți traducători, considerați de noi că aparțin aceleiași variante regionale, în cazul de față graiului munteneș.

1. Transformarea diftongilor *ea, ia* în poziție *e, i* în (*i*) *é*

Fenomenul a fost formulat de către Alexandru Philippide astfel: „*ă* accentuat, precedat în aceeași silabă de *e, i*, sunet muiat și urmat în aceeași silabă ori în silaba imediat următoare de *e, i*, sunet muiat, se preface în *é*“⁶.

Transformarea s-a produs, probabil, înainte de întemeierea Principatelor în graiurile moldovenesc și munteneș (*piatre* > *pietre*, *leage* > *lege*)⁷.

Această realizare fonetică s-a transmis prin analogie și în forme gramaticale, astfel încît participii ca *tăiași*, *tăiale* au devenit *tăieși*, *tăiete*, iar imperfectele indicativului *ședeai*, *ședeaiși* au fost înlocuite de *ședei*, *ședeși*. „Moldovenii au extins vocalismul formelor în care schimbarea fonetică s-a realizat. La munteni s-a generalizat vocalismul formelor în care schimbarea n-a avut loc. Astfel, ei au înlocuit formele de imperfect indicativ *ședei*, *ședeși* cu *ședeai*, *ședeaiși*, create după *ședeam*, *ședea* și formele de participiu *tăieși*, *tăiete* cu *tăiași*, *tăiale*, create după *tăiam*, *tăiată*“⁸. Tratatamentul diftongilor *ia*, *ea* este considerat drept una din trăsăturile care diferențiază astăzi graiurile nordice de cele sudice⁹.

Prezentăm repartiția dialectală a diftongului *ia* așa cum reiese din hărțile publicate în ALR SN VII, care cuprind forme verbale. Pe harta 1880 intitulată „tăiem, tăiași“, verbul de pers. a II-a sg. își păstrează diftongul în graiurile sudice, cu excepția punctelor 705 (Piua Petrei-Fețești) și 728 (Gura Sărății-Buzău), unde s-a notat forma *tăieși*. Pe harta 2085 „apropiași-vă“ diftongul *ia* apare nemodificat în sudul țării. În același atlas, în hărțile 2000 „am tăiat“, 2132 „apropiat“, 2133 „speriat“ se constată că *ia*, care nu este urmat de *e, i*, rămîne neschimbat în subdialectul munteneș.

⁴ G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 463, 541–547.

⁵ Vezi Ion Gheție, *Localizarea textelor vechi românești după criterii lingvistice*, în SCL, XVI, 1965, nr. 3, p. 393, 404.

⁶ Alexandru Philippide, *Originea românilor*, II, Iași, 1928, p. 18.

⁷ Pentru discuții în legătură cu această problemă, vezi G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în BIFR, XI–XII, 1944–1945, p. 216–236.

⁸ G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, p. 469–470.

⁹ Vezi Gr. Scorpan, *Graiul moldovenesc. Tendințe fonetice. Expresivitate*, în BIFR, XI–XII, 1944–1945, p. 424–471.

Studiind prezența în limba literară a fenomenului trecerii lui *ia*, la *ie*, Ion Gheție, în volumul *Baza dialectală a românei literare*, p. 120, 121, îl consemnează numai în texte din Moldova, nordul Transilvaniei și în Maramureș. Cînd întîlnește fonetismul *apropiete* la Dinicu Golescu, același autor îl atribuie corectorilor sau copiștilor, considerînd că forma respectivă nu figura în manuscrisul original al scriitorului¹⁰.

În textele parcurse de noi am înregistrat însă numeroase forme verbale în care *ia* în poziție *e, i* devine *ie*. Le enumerăm în ordine cronologică: R: *incuieți* 230^v, 373^r, *intemeiete* 184^r, *junghieți* 193^v, *tăiete* 254^r; D IV: *dăspuiete* 83^v, *dăspuieți* 64^v, 161^v, 229^r, 247^v, *intemeiete* 58^v, *lunguiete* 67^v, *tăiete* 85^v, *tăieți* 48^r; Hb: *incuiete* 55^v, *mă apropiet* 55^v, *mă speriet* 59^v; I: *incondiet* 133^r, *mînieț* 141^r; VI₁: *intemeiese* 44^v, *tăieți* 29^v; CNP: *împrăstiet* 14^v, *tăieseră* 55^r, *tăiete* 68^r; SM: *să apropieseră* 8, *apropieți-vă* 70; MS: *știei* 34^v.

Nu am întîlnit cazuri de extindere a analogiei la forme gramaticale care nu îndeplinesc condiția inițială a evoluției fonetice: P: *spăriat* 269^v, *tăiat* 181^v, 208^v, 247^v; T: *s-au speriat* 92^v, *tinguia* 10^r; IS: *intemeiat* 45^r; R: *junghiat* 73^r; VH₁: *tăiară* 29^v; D IV: *dăspuiat* 215^v, *lunguiat* 176^r, *tăiat* 178^v; E: *apropiat* 149^r; LP: *muiat* 6a^r; C: *încondeiată* 14; CNP: *mîngiat* 12^r; MC: *incuiată* 81^r; FC: *mîngiată* 53^v.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea am consemnat, în afară de forma *apropiete* de la Dinicu Golescu, semnalată și de Ion Gheție¹¹, alte exemple de modificare a diftongului *ia* în poziție *e, i* la Iancu Văcărescu¹²: *se despuiese* 270, *încovoiete* 272, *nenlemeiete* 303, *vă mînieț* 231, *tăieți-mi* 527.

În textele dialectale din Muntenia și Oltenia publicate recent¹³, fenomenul trecerii lui *ia* la *ie* este înregistrat în cîteva puncte. În TD. *Munt*¹⁴: *tăiete*—687 Cotmeana, Argeș, I, 155; 716 Fintînele, Prahova, II, 321; 747 Gura-Sărății, Merei, Buzău, II, 762; 778 Plopii Slăvitești, Teleorman, I, 390; *tăieți*—748 Săgeata, Buzău, II, 783; *tăiesem*—712 Bătrîni, Starchiojd, Prahova, II, 264; *tăiei*—690 Ceașești, Oarja, Argeș, I, 177; *dăspuieți*—703 Dițești, Filipeștii-de-Pădure, Prahova, II, 144; *speriete*—672 Mlăceni, Perisani, Vilcea, I, 19; *știei*—779 Salcia, Teleorman, I, 398, și în TD. *Olt*.¹⁵: *muiete*—971 Sărbătoarea, Craiova, 315; *răzmuieți*—935 Dobrița, Gorj, 138; *tăiete*—921 Vladimiru, Gilort, 83; *tăieț*—987 Castranova, Caracal, 383.

¹⁰ Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 447.

¹¹ *Ibidem*, p. 439.

¹² Iancu Văcărescu, *Opere*, București, 1985. Din textele muntenesti ale secolului al XVIII-lea, pe care le-am cercetat, am prezentat numai exemplele în care diftongul *ie* și *ê* sînt redați grafic prin *ije* (sau *i*), *iest* (= *ie*) și *est* (= *e*). Slovele chirilice *ia* și *iati* au fost interpretate *ia* sau *ea*; deoarece am avut în vedere oscilațiile din epocă ale fonetismului în discuție, nu am riscat o altă interpretare grafică, deși, pornind de la faptul că în această perioadă slovele respective redau de multe ori pe *ê, ie*, este posibil ca, și în acest caz, grafemele *k* și *â* să reprezinte, măcar uneori, pe *e* sau *ie*.

¹³ În Editura Academiei au apărut volumele: *Texte dialectale Oltenia*, București, 1967 (în continuare, TD. *Olt.*) și *Texte dialectale. Muntenia*, I, București, 1973, și II, București, 1975 (în continuare, TD. *Munt.* I, II), din Arhiva fonogramică a limbii române.

¹⁴ Pentru TD *Munt.* vom utiliza următorul sistem de citare: cifra (subliniată) care indică numărul punctului anchetat și localitatea anchetată, numele comunei (dacă e cazul), județul, numărul volumului (notat cu cifre romane), pagina volumului.

¹⁵ Pentru TD. *Olt.* vom utiliza următorul sistem de citare: cifra (subliniată) care indică numărul punctului anchetat și localitatea anchetată, raionul (după organizarea administrativă din anul 1967), pagina volumului.

Forma *(le) ieu* notată în TD. *Olt* în punctul 927 Prundeni, Drăgășani, 109 este rezultatul analogiei.

Și pentru reducerea diftongului *ea* la *e* există, în traduceri, formele : E: *împărăcheși* 230^v; CNP: *împerecheși* 115^v; MS: *il cerei* 52^v, *zicei* 34^v; ca urmare a extinderii analogiei și la alte forme gramaticale care nu mai îndeplinesc condiția producerii modificării fonetice, consemnăm: R: *grăbié* 241^v, *iubié* 120^r, *să lenevié* 147^r, *să mulțumié* 76^v, *numié* 59^r, *păgubié* 84^r, *priimié* 31^v, *privié* 355^r, *să prăznuicé*, 73^r; MS: *puté-vei* 53^r. Paralel cu aceste fonetisme am notat și forme care nu prezintă reducerea diftongului *ea* ca urmare a analogiei. T: *înmulțea* 125^r; R: *aducea* 78^r, *să dea* 116^r, *făcea* 149^v, 285^v, *hrănea* 99^v, *plălea* 147^r, *putea* 194^r, 373^r, *socotea* 228^r, *vedea* 159^r, 362^r, *venea* 53^r; Ha: *curgea* 6^v, *vedea* 191^r; D IV: *beau* 102^v; E: *gîrdeam* 123^v; CNP: *mulțumea* 171^r, *ținea* 157^r; SM: *beau* 49; MS: *beau* 38^r; MC: *să supunea* 59^r; FC: *putea* 22^r.

Pornind de la situația actuală atestată de hărțile lingvistice, unde se consemnează păstrarea diftongului *ea* în Muntenia, Dobrogea, sudul Transilvaniei și al Moldovei, precum și în cea mai mare parte a Olteniei, Ion Gheție consideră că, pentru atestările din secolul al XVI-lea, „grafiile muntenești care par a reda în scris fenomenul sint, foarte probabil, de cele mai multe ori, fără valoare fonetică”¹⁶. Întîlnind și în documente muntenești din secolul al XVII-lea mai multe exemple, Ion Gheție, își exprimă din nou neîncrederea privind existența reală a fonetismului, deși, în cele din urmă, se arată mai concesiv: „Trebuie totuși să observăm că exemplele cu *e* se grupează, cele mai multe, în Oltenia, încît pare posibil ca în această regiune, care cunoaște astăzi în partea sa nord-vestică pe *-é*, fenomenul trecerii lui *-ea* la *-é* să fi fost odinioară mai răspîndit decît în zilele noastre”¹⁷.

Prezența fonetismului în discuție și la traducătorii noștri, care în mod cert nu erau cu toții olteni, ne determină să considerăm reală răspîndirea sa într-o arie mai largă în graiurile sudice din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ținînd cont și de deplasările de populație care au avut loc în epoca feudală.

Această supoziție este susținută și de existența fonetismului în graiurile muntenești de astăzi. Astfel, în TD. *Munt.* se găsesc: *culegei*, *dedei*, *punei*, *scotei*, *țacănei*—714 Chiojdeanca, Prahova, II, 284 și *făcei*, *zicei*, II, 286; *fierbei*, *putei*, *trăgei*—712 Bătrîni, Starchiojd, Prahova, II, 263; *trăgei*—750 Bălteni, C.A. Rosetti, Buzău, II, 819; *cîrpiei*, *punei*—690 Ceaușești, Oarja, Argeș, I, 176; *culegei*, *priviei*, *veneii* I, 177; *plălei* 773 Titulești, N. Titulescu, Olt, I, 331, iar în TD. *Olt.* consemnăm extinderea formelor analogice: *să bălé*—939 Turcinești, Gorj, 157, *că-l împărțé* 155, *nu pulém* 157; *nu puté*—953 Cerneți, Turnu-Severin, 227.

Cele mai multe din fonetismele întîlnite de noi în textele studiate privesc transformarea diftongilor *ea*, *ia* la *e* și *ié* dacă sînt urmași de *e*, *i*, consonantă muiată sau consonantă palatală, în timp ce numărul formelor analogice care să prezinte modificarea diftongilor acolo unde aceasta nu trebuia să se producă este redus. Forme ca *tăiete*, *tăieși* din traduceri muntenești din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se explică prin acțiunea fenomenului fonetic prezentat mai sus. Ele reprezintă deci o continuare a

¹⁶ Ion Gheție, *Baza dialectală*, p. 119.

¹⁷ *Ibidem*, p. 120.

unui fonetism mai vechi existent și în graiurile muntenești, conservat în sud pînă astăzi, în arii restrînse. Formele analogice, mai rare, sînt inovații care în Muntenia nu s-au extins ca în graiurile moldovenești. Tot inovații, specifice însă graiurilor sudice, ar putea fi considerate formele în care întîlnim diftongul *îă* nealterat. Gr. Scorpan apreciază că, în Muntenia, „*îă* în formele de conjugare, în condiția de a se schimba în *ê*, opune rezistență acestei transformări, așa încît avem forme ca *tăiâte, tăiăți*¹⁸.”

În traduceri parcurse am notat și forme verbale în care întîlnim diftongii *îă, êă* în poziție *e, i* neschimbați: P: *întemeiate* 297^v; T: *să mîniați* 72^r; IS: *tăiăți* 47^v; Ha: *despuiați* 130^v; CNP: *înjunghiați* 68^r, *însotiații* 114^v; MS: *tăgăduiai* 43^v; FC: *întemeiate* 66^v și IS: *treceai* 45^v; VO: *aveai* 65, *făceai făceați* 74, *iubeai, iubeați* 76, *simțeau* 77¹⁹; E: *ardeai, vedeai* 59^r; CNP: *vedeai* 42^r, *voiai* 6^r; FC: *aveai* 46^r, *vreai* 44^r, 46^r.

Exemplele prezentate de noi privind tratamentul diftongilor *îă, êă* atestă, în limba literară din Muntenia, din cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, o fază de tranziție, formele care prezintă reducerea diftongilor coexistînd cu forme în care aceștia se păstrează. Pentru aprecierea corectă a perioadei cînd s-au generalizat în sud formele cu *îă, êă* este necesară parcurgerea sistematică, eșalonată pe epoci, a textelor selectate printr-o documentare filologică riguroasă. Acest lucru rămîne, în continuare, un deziderat.

2. Tratamentul dur al dentalelor *d, t*

Velarizarea vocalelor palatale ca urmare a durificării dentalei *d*, mai ales în prepozițiile *de, din* și în cuvinte derivate cu prefixul *des-* (*dez-*), a fost considerată de către cercetătorii vechii limbi literare ca un fenomen frecvent în textele aparținînd graiurilor sudice; formele care prezintă velarizarea alternează cu cele ale căror vocale rămîn neschimbate.

În secolul al XVIII-lea se observă o diferențiere între textele laice și cele bisericesti (mai conservatoare în menținerea tradiției lingvistice în limba literară), în care nu se produce velarizarea. În traduceri laice muntenești din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, aflate sub influența limbii vorbite, am notat un număr important de situații care prezintă tratamentul dur al dentalei *d*. Se poate remarca faptul că în același text se întîlnesc forme cu vocalele palatale nevelarizate alături de forme care prezintă velarizarea într-un raport de variație liberă. Astăzi durificarea dentalei *d* este considerată, la nivelul graiurilor, specifică mai ales Munteniei.

Tratamentul dentalei surde *t* pare a fi diferit de cel al sonorei *d*, velarizarea lui *e și i* ca urmare a durificării lui *t* fiind considerată un fonetism care nu este propriu subdialectului munteneșc. Ion Gheție și Al. Mareș întîlnesc fenomenul în două documente din Țara Românească din secolul al XVI-lea și, pornind de la atestarea rostirii dure a lui *t* pe hărțile lingvistice din zilele noastre, consideră că el trebuie pus pe seama scribilor și că „avea curs, judecînd după una din atestări, în jumătatea vestică a Țării Românești, poate în Oltenia, deci în apropierea Banatului și a Hunedoarei, unde durificarea lui *t* are astăzi cea mai mare extindere”²⁰. Ion Gheție consemnează fonetismul,

¹⁸ Gr. Scorpan, *op. cit.*, p. 434.

¹⁹ Probabil că formele care prezintă diftongii *îă, êă* vor fi avut o circulație destul de mare, de vreme ce Ienăchiță Văcărescu le recomandă în gramatica sa.

²⁰ Ion Gheție, Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne*, p. 146.

pentru subdialectul munteneș, în trei lucrări din secolul al XVII-lea : *Floarea darurilor*, carte populară copiată de Ion Românu din Sinpetru—Hunedoara în anul 1620 : *aștaptă, cinslască*²¹ (citată după N. Cartoian, „*Fiore di virtù*“ în *literatura românească*, București, 1928), *Lexiconul slavo-român* al lui Mar-darie Cozianul, din anul 1649 : *blăstăm*²² și *Biblia* de la 1688²³ : *blăstăm*ul, *blestămă*²⁴. Pentru secolul al XVIII-lea, Ion Gheție nu semnalează nici un caz de durificare a lui *t* în Muntenia, în materialul cercetat de domnia sa. În traduceri analizate de noi am întâlnit pe *t* dur în două situații : a) în grupul consonantic *st* (*șt*) : T : *ostănele* 28^v, *ostănelii* 9^r, *ostăni* 72^r, *ostănim* 66^v ; E : *istăciune* 29^r, 73^v, 134^r, *ostănindu-să* 36^v ; CNP : *peștără* 9^r, 10^r, 87^r, 113^r ; SM : *tinereșt-o să trăiesc* 93, *olăstămăție* 86 ; SF : *ostăneală* 104 ; b) *t* dur în afara grupului consonantic *st* : P : *lgreșăli* } *spurcată* 182^r ; I : *delără* 136^v, *să-m ticnească* 143^r ²⁵ ; E : *vităjie* 82^r ; CNP : *înlindea* 120^r, *lămînd* 83^r, *ținări* (s.m. pl.) 32^r ; forma *tă* a pronumelui personal *te* la C. 18, 43, CNP 46^r 101^r, 126^v, *t-au ajutorat* 84^r. La aceste exemple adăugăm și formele : *sălbătăcie* P 277^r, *sălbătăcia* T 10^r, *sălbătăciune* R 9^v, *sălbătăci* (s. m. pl.) CNP 92^r, *sălbătăcit* SM 58, *sălbătăcește* MS 36^v care ar putea fi însă considerate și ca rezultat al unei asimilări vocale.

Pentru începutul secolului al XIX-lea, Ion Gheție consemnează rostirea dură a lui *t* în *nestîns* la B.P. Mumuleanu²⁶, la care noi adăugăm și forma *ohțaz* întâlnită în versurile lui Iancu Văcărescu²⁷.

Raportînd acest fonetism la situația actuală de pe hărțile lingvistice, constatăm următoarele : în ALR SN III, h 813 „peșteră“, într-un singur punct, 172 (Făgăraș), s-a notat forma *pieștără* cu pluralul *pieștări* ; în ALR II/I, h 96 „obosesc“, în toate punctele aparținînd graiului munteneș în care se răspunde „ostenesc“ apare *t* moale, cu excepția punctului 836 (Peștișani — Gorj), unde s-a notat răspunsul *ostanit* ; pe harta 142 „femeie ștearpă“ din același volum, este înregistrat răspunsul *starpă* tot în punctul 836, dar și în 848 (Strehaia). Velarizarea lui *e* precedat de *t* dur este prezentă, așadar, pe hărțile lingvistice, pentru subdialectul munteneș, în părțile de nord-vest și vest ale Olteniei ; răspîndirea acestui fonetism este ilustrată mai concludent în planșa 31 „sticlă“ din NALR OLT. II, p. 261 sau pe harta 379 „ames-tec“ a aceluiași atlas. Pe hărțile 1905, 1906, 1908, 1966, 2001, 2074 din

²¹ Ion Gheție, *Baza dialectală*, p. 281.

²² *Ibidem*, p. 281.

²³ *Ibidem*, p. 336. Două din cele trei texte citate de Ion Gheție nu ni se par concludente din punctul de vedere al apartenenței lor la graiul munteneș, deoarece copistul *Florii darurilor* ar putea fi un vorbitor al graiurilor nordice, iar *Biblia* de la 1688 este, după cum se știe, o operă de colaborare a cărturarilor din mai multe provincii.

²⁴ Ion Gheție, în *Baza dialectală*, p. 133, notă, apreciază că „în *blăstăm*, *blăstăma*, cel de al doilea *ă* ar putea fi explicat, eventual, și printr-o asimilare vocalică : *ă-e > ă-ă*“. Putem semnala însă și forma *blestămînd*, care nu se poate explica decât prin durificarea dentalei *t*, în ms. 322 de la B.A.R., unde se află o poezie [*Într-un copaci zarifior*] inclusă între versurile lui Ienăchiță Văcărescu (vezi Poezii Văcărești, *Opere*, București, 1982, p. 323) și pe care i-am atribuit-o lui Alecu Văcărescu (vezi Eugenia Dima, *Alecu Văcărescu, traducător al Erotocritului*, în LR, XXXIII, 1984, nr. 6, p. 501).

²⁵ Remarcăm aici o transformare fonetică des întâlnită în Muntenia : spiranta *h* este înlocuită prin *c*.

²⁶ Ion Gheție, *Baza dialectală*, p. 444.

²⁷ Iancu Văcărescu, *Opere*, București, 1985, p. 246.

ALR SN VII, unde sint cartografiate forme verbale care includ pronumele personal *te*, peste tot în graiurile sudice *e* rămîne neschimbat.

Din volumele de texte dialectale din Muntenia și Oltenia am reținut mai multe forme care reflectă tratamentul dur al dentalei *t*. În TD. *Munt.*: *nu dătăsă* — 782 Dracea, Crîngu, Teleorman, I, 430; *ii dătără* — 763 Pădureți, Lunca Corbului, Argeș, I, 239; *felile* — 743 Valea Muscelului, Pătîrlagele, Buzău, II, 724; *felili* — 702 Mănești, Prahova, II, 132, 720 Gradiștea, Boldești — Gradiștea, Prahova, II, 367; *proști* (pl.) — 778 Plopii — Slăvițești Teleorman, I, 393; în TD. *Olt.*: *mistacîn* — 940 Izverna, Turnu-Severin, 167.

DLR înregistrează, s.v. *mesteucăn*, varianta *mastacăn*, pentru care trimite la ALR II/I, MN 150, 3934/836 (Peștișani — Gorj, Oltenia).

Porînd de la materialul oferit de traduceri cercetate de noi, din care am extras exemplele de durificare a lui *t*, considerăm că, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în graiurile muntenesti fonetismul avea o circulație mai mare, repartiția sa dialectală fiind în parte diferită de cea de azi. O influență a limbii literare din alte provincii este puțin probabilă datorită faptului că, așa cum am arătat mai sus, limba literară veche se afla în secolul al XVIII-lea sub influența tipăriturilor religioase din Țara Românească. Ținînd cont de frecvențele deplasări de populație transilvăneană în Oltenia și Muntenia, în epoca feudală, se poate admite că, în acest caz, avem a face cu un fonetism din alte arii dialectale, răspîdit în graiurile muntenesti, care a pătruns și în limba literară din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

SIGLE

- A = ms. 1 316 de la B.A.R., *Manuil Glyzoniș, [Manual de aritmetică practică]*, traducere din grecește făcută în Muntenia la 1793²⁸;
- AAT = ms. miscel. 1 081 de la B.A.R. [*Aritmetică, algebră, trigonometric*], tradus din neogreacă sau latină de arhimandritul Grigore Rîmniceanu la 1801; manuscris autograf²⁰;
- C = Ioan Cantacuzino, *Poezii noi*, tipărite la Dubăsari sau Movilău, [1792—1796]²⁹;
- CC = ms. 6 002 de la B.A.R., Alexander Pope, *Cercare asupra omului*, traducere din limba franceză făcută de Ioan Cantacuzino la 1807; manuscris autograf³¹;
- CNP = ms. 1 550 de la B.A.R., Florian, *Numa Pompilius*, roman tradus din limba franceză de Ioan Cantacuzino la 1796; manuscris autograf;
- D III = ms. 1-40 de la Biblioteca Patriarhiei Române, București³², J. Delaporte, *A toată lumea călătorie*, vol. III, traducere din limba rusă făcută în 1785;
- D IV = ms. 3 771 de la B.A.R., J. Delaporte, *A toată lumea călătorie*, vol. IV, traducere din limba rusă făcută în 1788;
- E = ms. miscel. 1 319 de la B.A.R., *Erotocrit* (f. 27—249^v), carte populară tradusă de Alecu Văcărescu pe la 1787, copiată de un anonim muntean la 1789³³;

²⁸ Pentru localizare și datare, vezi N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962, p. 94—96.

²⁹ Vezi N.A. Ursu, *op. cit.*, p. 96—97.

³⁰ Pentru stabilirea paternității, localizare și datare, vezi Gheorghe Ivănescu, *Un poet român necunoscut din a doua jumătate a secolului XVIII*, în „Iașul literar”, V, 1953, nr. 3—4; G. Ivănescu și N.A. Ursu, *Un scriitor muntean de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea: Ion Cantacuzino*, în SCȘt. (Iași), t. X, 1959, fasc. 1—2.

³¹ Vezi *Istoria literaturii române*, II, București, 1968, p. 180—183; capitolul despre Ioan Cantacuzino a fost redactat de N.A. Ursu.

³² Fost ms. 123 la D. Fecioru, *Catalogul manuscriselor din Biblioteca Patriarhiei Române*, în „Studii teologice”, XVI, 1964, nr. 1—2, p. 133—134.

³³ Pentru atribuirea traducerii lui Alecu Văcărescu, vezi Eugenia Dima, *Alecu Văcărescu, traducător*, p. 492—502.

- FC = ms. 1 383 de la B.A.R., Fontenelle, *Cuvintări pentru mulțimea lumilor*, traducere făcută pe la 1820 de Răducanu Grecianu ;
- Ha = ms. 2 587 de la B.A.R., *Aranicon mitologhicon*, carte populară tradusă din grecește în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea³⁴ ;
- Hb = ms. miscel. 1 362 de la B.A.R., *Halema* (f. 2–78^v), carte populară tradusă probabil din limba turcă în Țara Românească ; copie din 1786–1787 ;
- I = ms. miscel. 1 817 de la B.A.R., *Imberie și Margaronă* (f. 132–144^v), carte populară ; traducere din grecește copiată de logofătul muntean Ioan Șoimescu la 1789 ;
- IS = ms. miscel. 4 468 de la B.A.R., *Istoria lui Iordache Slavache* (f. 43–48^v), tradusă din grecește de Iagi Stahie din Vilcea în anul 1767, copiată de logofătul Grigorie de la mânăstirea Aninoasa³⁵ ;
- LP = *Oarecare secreturi ale lucrării pământului*, traducere tipărită în 1794, [Rîmnic] ;
- MC = ms. 3 454 de la B.A.R., Metastasio, *Caton* (f. 59–86^v), traducere din grecește de Iordache Slătineanu făcută pe la 1800 ; manuscris autograf³⁶ ;
- MS = ms. 3 454 de la B.A.R., Metastasio, *Siroiu* (f. 31–58), traducere din grecește de Iordache Slătineanu făcută pe la 1800 ; manuscris autograf ;
- MT = ms. 3 454 de la B.A.R., Metastasio, *Milostivirea lui Tit* (f. 1–30), traducere din grecește de Iordache Slătineanu făcută pe la 1800 ; manuscris autograf ;
- P = ms. miscel. 2 353 de la B.A.R., Antonios Catiforos, *Viața marelui Petru* (f. 134–304), tradusă din grecește de Matei Fărcășanu la 1749 și copiată de Rafail monahul de la Hurez, la 1755 ;
- R = ms. 5 846 de la B.A.R., Ch. Rollin, *Istoria veche*, traducere din grecește de Costandin Cocorăscu, făcută între anii 1767–1768 ; manuscris autograf ;
- SF = Florian, *Sofronim. Greacă noao*, în vol. Metastasio, *Ahile în Sciro*, Sibiu 1797, traducere din grecește făcută de Iordache Slătineanu.
- SM = Metastasio, *Ahile în Sciro*, Sibiu, 1797, traducere din grecește făcută de Iordache Slătineanu.
- T = ms. miscel. 2 183 de la B.A.R., *Istoria Troadei* (f. 1–127^v), carte populară tradusă din grecește, copiată de Ioan Bărbătescu la 1766 ;
- VII₁ = *Hatışeriful Sultanului Hamid*, tipărit la București în 1774, tradus din turcește de Ienăchiță Văcărescu ;
- VH₂ = *Hatışeriful Sultanului Selim*, tipărit la București în 1791, tradus din turcește de Ienăchiță Văcărescu ;
- VI_{1,2} = ms. 2 905, ms. 2 906 de la B.A.R., Ienăchiță Văcărescu, *Istorie a preaputerneilor împărați otomani*, 1788–1794 ; copie ;
- VO = Ienăchiță Văcărescu, *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și orinduitelilor gramaticii rumânești*, Rîmnic, 1787.

QUELQUES ASPECTS PHONÉTIQUES RÉGIONAUX DANS LES TRADUCTIONS LAÏQUES FAITES EN VALACHIE DANS LA DEUXIÈME MOITIÉ DU XVIIIe SIÈCLE

(I)

RÉSUMÉ

L'auteur analyse la situation de certains phonétismes régionaux qu'on constate dans la langue littéraire de la Valachie, en partant du matériel extrait d'un grand nombre de textes représentant des traductions laïques (des manuscrits) de la deuxième moitié du XVIIIe siècle.

³⁴ Considerăm că ms. 2 587 de la B.A.R. nu a fost tradus de Rafail, la 1783, cum se apreciază în genere. Într-un articol viitor ne vom ocupa de primele traduceri în românește din *Halima* și vom expune pe larg opinia noastră în legătură cu versiunea aflată în ms. 2 587.

³⁵ Vezi *Cronici și povestiri românești versificate* (sec. XVII–XVIII), ediție și introducere de Dan Simonescu, București, 1967, p. 92–93.

³⁶ Pentru stabilirea paternității, vezi Eugenia Dima, *Traduceri necunoscute ale lui Iordache Slătineanu din teatrul lui Metastasio*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, tom. XXVIII, 1981–1982. A. Lingvistică, p. 121–127.

L'auteur présente de nombreux exemples qui illustrent le phonétisme *iá > iê*, dans la position *e, i* (p. ex. *tăiete*), dans la langue littéraire de la période étudiée, parallèlement avec des exemples où le diftongue *iá* reste inaltéré. Quant à la réduction du diftongue *ea* à *é* à l'imparfait indicatif, l'auteur consigne la présence de ce phonétisme dans des traductions tant dans des formes comme *zicci, cerei*, que dans des formes analogues *făcē, vedē*. La conclusion est que dans la langue littéraire de la Valachie coexistaient des formes qui représentaient le phonétisme plus ancien, avec les diftongues *iá, ea* modifiés, à côté des formes où ces diftongues restaient inaltérés.

Quant à la vélarisation de la voyelle *e*, conséquence de la durcissement du *l*, l'auteur prouve que ce phonétisme avait une existence réelle dans la langue littéraire de la Valachie de la seconde moitié du XVIIIe siècle.

*Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor,
Iași, str. Codrescu, nr. 2*